Jóhannes B. Sigtryggsson

Íslensk stafsetningarorðabók

1 Inngangur

Í október 2020 var hleypt af stokkunum nýrri vefsíðu *Íslenskrar stafsetningarorðabókar* (hér eftir ÍS) (<https://stafsetning.arnastofnun.is/>) sem er opinber rétttritunarorðabók fyrir íslensku. Þetta er í fyrsta sinn sem þessi orðabók er birt á eigin vefsíðu en hún á sér hins vegar lengri sögu.

2 Bakgrunnur

2.1 Saga orðabókarinnar

Íslensk stafsetningarorðabók var í fyrsta sinn gefin út 2006 og hét þá *Stafsetningarorðabókin*. Íslensk málstöð, sem var skrifstofa Íslenskrar málnefndar, sá þá um útgáfuna. Fjallað er um aðdraganda verksins í inngangi 1. útgáfu hennar (*Stafsetningarorðabókin* 2006:7–12).¹ Þessi orðabók átti rætur að rekja til minni stafsetningarorðabókar,

¹ Inngangurinn er endurbirtur á vefsíðu *Íslenskrar stafsetningarorðabókar* (<https://stafsetning.arnastofnun.is/um/formali-2006/>).

Réttritunarorðabókar handa grunnskólum (1989) sem málnefndin gaf út ásamt Námsgagnastofnun.

Við sameiningu stofnana á sviði íslenskra fræða, þar á meðal Íslenskrar málstöðvar, í Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum árið 2006 afhenti Íslensk málnefnd stofnuninni *Stafsetningarorðabókina*. Árnastofnun varð þá um leið skrifstofa málnefndarinnar.

Vinna við endurskoðun 1. útgáfu hófst 2011 og hefur staðið yfir síðan með hléum. Önnur útgáfa hennar var eingöngu gefin út á vef árið 2016 í ritstjórn Jóhannesar B. Sigtryggssonar (um nýjungar í þessari útgáfu sjá 3. kafla hér fyrir aftan).²

2.2 Opinber rétttritunarorðabók

Hvað merkir að *Íslensk stafsetningarorðabók* sé opinber rétttritunarorðabók? Í upprunalegum lögum um Íslenska málnefnd frá 1990 (nr. 2/1990) stendur í 2. grein, 5. lið: „Íslensk málnefnd gefur út rit til fræðslu og leiðbeiningar um íslenskt mál, þ. á m. stafsetningarorðabók og önnur hagnýt orðasöfn.“ Þarna er því kveðið á um að málnefndin eigi meðal annars að gefa út stafsetningarorðabók. Í samræmi við þetta stendur aftan á kápu *Stafsetningarorðabókarinnar* (2006): „Stafsetningarorðabókin er hin opinbera rétttritunarorðabók, samin í umboði Íslenskrar málnefndar skv. lögum nr. 2/1990.“ Þetta er enn í gildi og rímar einnig við hlutverk Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum (sjá 3. gr. c í lögum nr. 40/2006 um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls) þar sem segir að hún eigi meðal annars að: „stuðla að aukinni þekkingu á íslenskri tungu, eflingu hennar og varðveislu í ræðu og riti og veita ráðgjöf og leiðbeiningar um málfarsleg efni á fræðilegum grundvelli, þar á meðal um íðorð og nýyrði“.

2.3 Endurskoðun ritreglna og *Íslensk stafsetningarorðabók*

Samkvæmt lögum um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls (nr. 61/2011) er eitt af verkefnum Íslenskrar málnefndar að semja ritreglur. Í 6. gr. laganna stendur: „Íslensk málnefnd semur íslenskar ritreglur sem gilda m.a. um stafsetningarkennslu í skólum og ráðherra gefur út. Grundvallarbreytingar á ritreglum eru háðar samþykki ráðherra.“

² Nánar um vinnuna við 2. útgáfu má lesa hér: <https://stafsetning.arnastofnun.is/um/2-utg-2016/>.

Vinnuhópur Íslenskrar málnefndar um ritreglur vann með hléum við endurskoðun þeirra frá 2010 til 2015 og skilaði þá skýrslu til málnefndarinnar sem varð grunnur að nýjum stafsetningarreglum sem mennta- og menningarmálaráðherra auglýsti 2016 (nr. 695/2016). Nýjar greinarmerkjareglur voru síðan auglýstar 2018 (nr. 800/2018).³

Endurskoðun ritreglnanna var ætíð hugsuð í samhengi við vinnu við nýja útgáfu *Stafsetningarorðabókarinnar* og var hún að vissu leyti hvati hennar. Núverandi hlutverk *Íslenskrar stafsetningarorðabókar* er því að vera helsta birtingarmynd gildandi ritreglna frá 2016 og 2018 og að sýna hvernig túlka á reglurnar við ritun miklu fleiri orða en hægt er að tilgreina í reglunum sjálfum. Orðabókin sinnir því mikilvægu hlutverki í að breiða út þessar opinberu ritreglur.

2.4 Fyrri birting og eigin vefsíða

Undirbúningur undir endurskoðun *Stafsetningarorðabókarinnar* fólst meðal annars í að láta hana nýjan gagnagrunn fyrir hana. Steinþór Steingrímsson, verkefnisstjóri í upplýsingatækni á Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, hannaði hann í samstarfi við ritstjóra árin 2013–2014. Gagnagrunnurinn gerði mögulega birtingu orðabókarinnar á vefgátt Árnastofnunar, *málið.is*, og þar hefur hún verið aðgengileg frá 2016 og er enn þótt hún sé nú einnig komin á nýja vefsíðu. Fyrsta útgáfa orðabókarinnar (2006) hefur einnig lengi verið aðgengileg á *snara.is*.

Þótt *Íslensk stafsetningarorðabók* hafi um skeið verið aðgengileg á *málið.is* var þó einnig áhugi á því að birta hana á eigin vefsíðu. Vinna við gerð slíkrar síðu hófst um mitt ár 2020. Trausti Dagsson, verkefnisstjóri í upplýsingatækni á Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, skipulagði notendaviðmót og hannaði vefsíðuna ásamt ritstjóra og bjó hana til. Hún er byggð á fyrrnefndum gagnagrunni Steinþórs Steingrímssonar.

Í tilefni af opnun þessarar nýju síðu var orðabókinni gefið nýtt heiti (*Íslensk stafsetningarorðabók*) sem þó vísar til þess fyrra.

3 Nýjungar í 2. útgáfu (2016)

Megintakmarkið með 2. útgáfu *Stafsetningarorðabókarinnar* (2016) var

³ Um nýjungar í ritreglunum sjá til að mynda Jóhannes B. Sigtryggsson (2016, 2018, 2019a, 2019b).

að bæta við vísunum í ritreglur Íslenskrar málnefndar, millivísunum og endurskoða orðabókina til samræmis við nýjungar í ritreglum.

Helsta nýjungin í nýju útgáfunni var umfangsmikið kerfi vísana í ritreglur þar sem hægt var að sjá viðeigandi stað í reglunum sjálfum með því að smella á númer ritreglu.⁴ Samtals var bætt við um 2900 vísunum í ritreglur. Orðaforðinn var þar með tengdur miklu nánar en áður við opinberar ritreglur.⁵ *Mynd 1* sýnir uppflettiorðið *alaskabjörn* ásamt tilvísun í ritreglur.

alaskabjörn *kk.*

-inn, -bjarnar; -birnir (*dýrafræði*)

Sjá [§ 1.3.3.2 a](#) í Ritreglum

Mynd 1: Uppflettiorð með tilvísun í ritreglur.

Í 1. útgáfu *Stafsetningarorðabókarinnar* (2006) voru nær engar milli-vísanir og þá eingöngu úr aukamyndum fornafrna í aðalmyndir (t.d. **sitt** → **sinn**) eða í flettur þar sem var að finna töflur með beygingarlýsingum fornafrna (t.d. **önnur** → **annar**).

Í 2. útgáfu 2016 var bætt við fjölmörgum vísunum á milli jafngilda mynda (*einnig*) og þar sem vísað var úr síðri mynd í betri (táknnað með *sjá* og síðar með →). Á *Mynd 2* má sjá uppflettiorðið *skrýttinn* með vísun í jafngilda mynd.

skrýttinn *lo.*

skrýtin; skrýtið, STIGB -nari, -nastur (einnig ritað [skrítinn](#))

Mynd 2: Uppflettiorðið *skrýttinn* með vísun í jafngilda mynd.

Á *Mynd 3* er sýnd vísun úr síðri mynd í betri.

tágrannur → [tággrannur](#)

Mynd 3: Vísun úr síðri mynd í betri er táknnað með ör.

⁴ Á <https://ritreglur.arnastofnun.is/>.

⁵ Í 1. útgáfu *Stafsetningarorðabókarinnar* hafði verið vísað úr nokkrum flettum í greinar í ritreglum Íslenskrar málstöðvar sem birtar höfðu verið í orðabókinni (2006:673–734). Sjá t.d. **alls konar** § 76. Þessar vísanir voru hins vegar ekki umfangsmiklar.

4 Nýjungar í birtingu

Á nýju vefsíðunni (<https://stafsetning.arnastofnun.is/>) eru nokkrar nýjungar í birtingu efnis. Tenging við ritreglur er nú enn nánari. Ef smellt er á númer ritreglu við flettu opnast réttur staður í þeim á vefsíðu ÍS og ekki þarf að fara af henni til að skoða regluna. Á *Mynd 4* er sýnt hvað birtist þegar smellt er á númer ritreglu við orðið *pekingönd*. Í þessu tilviki er það grein númer 1.3.3.2 c sem fjallar um hvernig rita á heiti matvæla.

pekingönd [kvk](#).

-in, -andar; -endur (*matur*)

Sjá [§ 1.3.3.2 c](#) í Ritreglum

Ritreglur - <https://ritreglur.arnastofnun.is/#1.3.3.2.c>

C. Heiti á tegundum matvæla eru rituð með litlum upphafsstaf óháð því hvort þau eru dregin af sérheiti eða ekki:

- armaníak, basmatíhrisgrjón, bayonne-skinka, berlínarolla, béarnaise-sósa, bolognasósa (bolognese-sósa), bordóvin (bordeaux-vín), búrbonviskí (bourbon-viskí), dijon-sinnep, gádaostur (gouda-ostur), genúakaka, gíneupípar, gorgonsólaostur (gorgonzola-ostur), grahams-mjöl, gullauga, hamborgari, helga (kartöflur), hólsfjallahangikjöt, jaffaappelsínur, jalapenjo, jövucaffi, kalamataólífur, kamembertostur (camembert-ostur), kampavín, kasjúhneti, keníukaffi, kinakál, kinarúlla, kólumbíukaffi, lasanja, londonlamb, madeirasósa, madeiravín, móselvín, napóleonshattur, napóleonskaka, ólafsráður, parmaostur, parmaskinka, pekingönd, rínarvín, roquefort-ostur, skalottlaukur, stroganoffbuff, vínarbrauð, vínarpylsa, vínarsnitset, vínarterta, waldorf-salat, worcester-sósa

Mynd 4: Uppflettiorðið *pekingönd* með upplýsingum úr ritreglum.

Í vinnu við *Stafsetningarorðabókina* (2006) höfðu upplýsingar um efnis-svið víða verið skráðar. Þessar upplýsingar voru hins vegar hvorki sýndar í prentuðu orðabókinni né í 2. útgáfu (2016) á *málið.is*. Á nýrri vefsíðu orðabókarinnar eru þessar upplýsingar um efnissvið í fyrsta sinn birtar og eru þær hafðar inni í svigum. Yfirferð og samræming þessara upplýsinga er hins vegar ekki lokið og ber að líta á þær með þeim fyrirvara. Á *Mynd 5* sést efnissvið uppflettiorðsins *barokk* innan sviga.

barokk [hk](#).

-ið, barokks [barokk-stíll](#); [barokk-tími](#); [barokk-tónlist](#) (*listir*)

Mynd 5: Uppflettiorðið *barokk* með upplýsingum um efnissvið.

Önnur nýjung er að settar hafa verið inn merkingarupplýsingar við um 400 orð í ÍS, eins og sést á *Mynd 6*. Þetta eru knappar upplýsingar innan einfaldra gæsalappa sem eiga að nægja til að greina á milli líkra orða (t.d. *eiði* og *eyði*).

eiði *hk.* 'grandi'

-ð, eiðis; eiði

Sjá [§ 6.5](#) í Ritreglum

Mynd 6: Uppflettiorðið *eiði* með merkingarupplýsingum.

Auk þess hafa verið settar inn upplýsingar við um 1400 orð um skyldleika þeirra við önnur. Þetta er sérstaklega gert til að skýra uppruna og stafsetningu vandritaðra orða, eins og sjá má á *Mynd 7*.

kýla *so.*

kýldi, kýlt (skýlt [kúla](#))

Mynd 7: Uppflettiorðið *kýla* með upplýsingum um skyldleika við orðið *kúla*.

Oft er sýnd orðskipting á aðalsamskeytum í samsettum orðum í dæmum eins og á *Mynd 8*. Skil á milli samskeyta eru sýnd með miðstæðum punkti (·). Þessar upplýsingar voru skráðar í vinnu við 1. útgáfu bókarinnar (2006) en voru ekki sýndar þar. Það var ekki fyrr en með birtingu orðabókarinnar á *málið.is* sem það var gert.

tilkynning *kvk.*

-in, -kynningar; -kynningar *tilkynninga(r)-skylda*

Mynd 8: Orðskipting sýnd með miðstæðum punkti á aðalsamskeytum samsetts orðs í dæmum.

Nú er einnig unnið að því að setja inn upplýsingar um orðskiptingu við allar flettur eða uppflettimyndir í ÍS. Skiptingin verður sýnd með lóðstriki (|) eins og á *Mynd 9*.

embætti *hk.*

-ð, embættis; embætti *embættis-aðall*

Mynd 9: Uppflettiorðið *embætti* með lóðstriki sem sýnir orðskiptingu.

5 Niðurlag

Ný vefsíða Íslenskrar stafsetningarorðabókar býður upp á mikla möguleika á að þróa birtingu gagna í henni. Með sífellt nánari tengingu við ritreglur Íslenskrar málnefndar styrkja orðabókin og reglurnar hvort annað.

Heimildir

Auglýsing um setningu íslenskra ritreglna nr. 655/2016. 10. ágúst 2016. Stjórnartíðindi. B-deild. www.stjornartidindi.is (sótt 15.1.2021).

Auglýsing um setningu íslenskra ritreglna nr. 800/2018. 31. ágúst 2018. Stjórnartíðindi. B-deild. www.stjornartidindi.is (sótt 15.1.2021).

Íslensk stafsetningarorðabók. Ritstjóri: Jóhannes B. Sigtryggsson. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. <https://stafsetning.arnastofnun.is/>

Jóhannes B. Sigtryggsson. 2016. Greinargerð um helstu breytingar á ritreglum. *Skíma* 39:40–41.

Jóhannes B. Sigtryggsson. 2018. Nye islandske retskrivningsregler og den islandske retskrivningsordbog. Í: Ásta Svavarsdóttir, Halldóra Jónsdóttir, Helga Hilmisdóttir, Þórdís Úlfarsdóttir (ritstj.). *Nordiske Studier i Leksikografi. Rapport fra 14. Konference om Leksikografi i Norden Reykjavík 30. maj–2. juni 2017*, bls. 230–236. Reykjavík.

Jóhannes B. Sigtryggsson. 2019a. Nýjar ritreglur Íslenskrar málnefndar um greinarmerkjasetningu. Yfirlit yfir breytingar. *Orð og tunga* 21:169–174.

Jóhannes B. Sigtryggsson. 2019b. Hvað eru ritreglur Íslenskrar málnefndar. Málræktarpistill 20.9.2019. <https://www.arnastofnun.is/is/utgafa-og-gagnasofn/pistlar/hvad-eru-ritreglur-islenskrar-malnefndar> (sótt 15.1.2021).

Lög um Íslenska málnefnd nr. 2/1990. <https://www.althingi.is/lagas/132a/1990002.html> (sótt 15.1.2021).

Lög um stöðu íslenskrar tungu og íslensks táknmáls nr. 61/2011. <https://www.althingi.is/altext/stjt/2011.061.html> (sótt 15.1.2021).

Réttritunarorðabók handa grunnskólum. 1989. Ritstjóri: Baldur Jónsson. Reykjavík: Námsgagnastofnun og Íslensk málnefnd.

Stafsetningarorðabókin. 2006. Ritstjóri: Dóra Hafsteinsdóttir. Reykjavík: Íslensk málnefnd.

Lykilorð

stafsetning, réttritun, stafsetningarorðabækur, opinber stafsetning

Keywords

spelling, orthography, orthographical dictionaries, official spelling

Abstract

The official Icelandic spelling dictionary, *Íslensk stafsetningarorðabók* (1st edition 2006), was made available digitally for the first time in 2020. In the article, I discuss changes in the presentation of the dictionary that the online format makes possible.

Jóhannes B. Sigtryggsson
Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum
Laugavegi 13
IS-101 Reykjavík
johannes.b.sigtryggsson@arnastofnun.is